

Azərbaycanda ilahiyat elminin inkişafında, maarifçilik hərəkatının inkişafında xidmətləri olan çox istedadlı ilahiyatçı alimlərimiz, axundlarımız, şeyxlərimiz olub. Hətta onların arasında ədəbi-bədi yaradıcılıqla məşğul olanları, tarix, ədəbiyyat, fəlsəfə elmlərinə aid əsərlər yazanları da var imiş. Təəssüflər ki, onlar sovet dövründə fırldaqçı mollalarla eyni mizan-tərəziyə qoyulub.

QAFOAZIN İLK ŞEYXÜLİSLAMI

Əvvəlki saylarımızdan birində öz dövrünün ilahiyat elminin ən görkəmli nümayəndələrindən olan Axund Mirzə Abu Turab haqqında məlumat vermişdik. İndi isə yalnız Azərbaycanda deyil, Şərq aləmində, Cənubi Qafqazda millətin maarifə yönəlməsi yolunda müstəsna xidmətlər göstərən, tariximizdə nadir şeyxülislamlardan sayılan, Cənubi Qafqaz Ruhani İdarəsinə 71 il başçılıq etmiş Hüseynzadə Şeyxülislamları haqqında məlumat vermək istərdik. O, Hüseynzadələr ki, "külli müsəlman aləminin iftixarı" adlandırılan böyük müfəkkir Əli bəy Hüseynzadəni yetişdirmişlər.

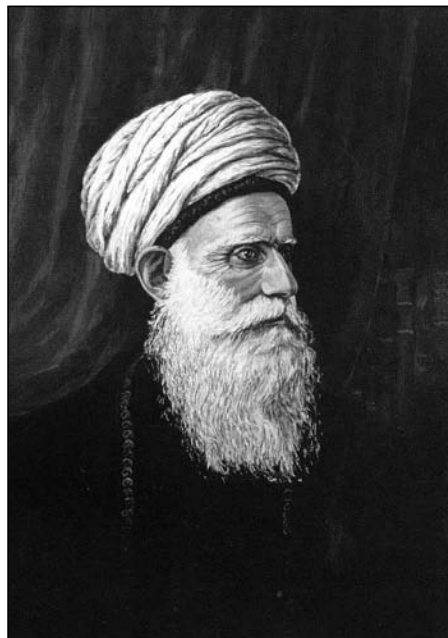
Əli bəy Hüseynzadə çox kiçik yaşlarında ata-anasını itirib, babası Axund Əhməd Salyaninin himayəsində böyüyüb, tərbiyə və təhsil alıb. Axund Əhməd Salyaninin atası Məhəmmədəli Hüseynzadə də ilahiyatçı alim kimi xalq və hökumət yanında böyük hörmət-izzət sahibi idi. O, 1792-ci ildə Salyanda anadan olub (Bəzi mənbələrdə Axund Məhəmmədəlinin Əhməd Salyaninin əmisi və qayınatası olduğu qeyd edilir). İlk dini təhsilini Salyanda və Gəncədə alan Məhəmmədəli sonra təhsilini Bağdad Universitetinin ilahiyat və tarix fakültəsində davam etdirib. Yüksək səviyyədə təhsil əldə edən Məhəmmədəli 1802-ci ildə Tiflisə gəlir və Şah Abbas məscidinə axund təyin edilir. Daha çox maarifə, elmə bağlı olan axund 1847-ci ildə Qafqazda birinci olan Tiflis müsəlman məktəbinin yaranmasını təşəbbüs-karı olur. Sonralar bu məktəb "Əli təriqi üzrə müsəlman ruhani məktəbi" kimi məşhurlaşır. 1813-cü ildə isə axund Məhəmmədəli Qafqazın ilk Şeyxülislami təyin edilir. 22 yaşında bu vəzifəyə təyin edilən və 39 il Cənubi Qafqazın Ruhani İdarəsinə başçılıq edən Axund Məhəmmədəli təqaüdə çıxarkən öz yerinə Əhməd Hüseynzadənin təyin edilməsini xahiş edir. Beləliklə, Hüseynzadələr Cənubi Qafqaz Ruhani İdarəsinə 71 il başçılıq etmişlər.

Əli bəy Hüseynzadəni yetişdirən Baba

Mirzə Fətəli Axundov onu "tayı-bərabəri olmayan Şeyxülislam" adlandırırdı

AZƏRBAYCANIN RUHANI HƏYATINI MAARİFÇİLİK DÜŞÜNCƏSİNƏ YÖNƏLDƏ BİLİR

Axund Əhməd Salyani 1812-ci ildə Salyanda anadan olub. Ailəsinin işi ilə əlaqədar Tiflisə köçürən axund Məhəmmədəli oğlu Əhmədi ilk olaraq Qafqaz Müsəlman Ruhani məktəbində oxudur. Sonra İraqa - Nəcəf-Əşrəfdəki İslam Universitetində oxuma-

ğa göndərir. Təhsilini başa vurub vətənə qayıdan Əhməd ilk olaraq Gəncədə dini vəzifələrdə çalışır. Böyük dini və elmi tefəkkürü, ensiklopedik zəkası, milli dəyərlərə bağlılığı, maarifpərvərliyi ilə diqqəti cəlb edən bu gənc ilahiyatçı alim ilk gündən bütün gücü ilə Azərbaycanın ruhani həyatını maarifçilik düşüncəsinə yönəldə bilir. İslam tarixini, ədəbiyyatı, fəlsəfəni çox yaxşı bilən Axund Əhməd Salyani ərəb, fars, türk, gürcü və rus dillərini mükəmməl öyrənmişdir. Onun "Tarixi-ədəbiyyat-türk" əsəri türklərin islamı qəbul etmələrindən, türk millətlərinin görkəmli şəxsiyyətlərindən, əski türklərin yazısından, ciğatay ədəbiyyatının qızıl dövründən bəhs edir. Maarifçilik hərəkatının önündə olan Axund Əhməd Salyaninin "Qafqaz məmləkətinin xalqları", "Kitabi-kəşfül-əyyam və əl-şuhur", "Tərbiyəül-əffal", "Dilgüşə" və s. əsərlərində elmin, maarifin təbliğinə geniş

yer verilib. Tədqiqatçıların əksəriyyətinin fikrincə, Axund Əhməd Salyaninin varlığı ruhani tefəkkürünün Azərbaycanda necə mü-tərəqqi mahiyyət kəsb etdiyini isbatlamaq üçün yetərlidir.

Axund Əhməd Salyani həm xalq arasında, həm də imperiya məqamında böyük nüfuz sahibi idi. Xüsusən də çarın 5 aprel 1872-ci il fərmanından sonra. Bu fərmana əsasən Zaqafqaziya Şiə Müsəlmanları Ruhani İdarəsi və Zaqafqaziya Sünni Müsəlman Ruhani İdarəsi yaradıldı. Bundan sonra Axund Əhməd Salyaninin səlahiyyətləri daha da genişləndi. O, bundan istifadə edərək dostu Mirzə Fətəli Axundzadə ilə birlikdə Zaqafqaziya Qori Müəllimlər seminarı-yasında Azərbaycan şöbəsinin açılmasına nail oldu. Yaxın dostunun elm, maarif yolundakı xidmətlərini yüksək qiymətləndirən Mirzə Fətəli Axundov bu haqda fəxrle yazırdı: "Müxtəlif elmlər və fənlər sahəsində astronomiya, coğrafiya, hesab, riyaziyyat, tarix, hikmət və xüsusilə fiqh elmi sahəsində bütün Qafqaz ölkəsində şeyxülislamın tayı-bərabəri yoxdur. O filosof təbiətli, liberal məsləhətçi, tərəqqini sevən, fitrən fəşahətli bir adam idi".

HƏSƏN BƏY ZƏRDABI "ƏKİNCİ"DƏ ŞEYXİN ÇAĞIRIŞINI DƏRC EDİB

Şairə-publisist Sona xanım Vəliyevanın "İşığa gedən yol" romanından bəlli olur ki, Mirzə Fətəli Axundzadə Tiflisdə yaşayarkən tez-tez evinə dövrün tanınmış yazarlarını, ziyalıları, ruhanilərini dəvət edər, məclis qurardı. Bu məclislərdə xalqın maarifə, elmə, tərəqqiyə çağırış məsələləri həll edilirdi. Belə məclislərdə yaxından iştirak edən Mirzə Fətəlinin dostu Axund Əhməd Salyani öz köməkliyini heç vaxt əsirgəməzdi. Xanım tədqiqatçı belə məclislərdən biri haqqında yazır: "1866-cı il may ayının 29-da Mirzə Fətəliyə məxsus evdə mühüm bir tarixi hadisə əbədiləşirdi. Azərbaycanın aydınları, milli düşüncə sahibləri bir-birilə tanış olurdu. Məclisə dəvət alanların hamısı elə mütəşəkkillik nümayiş etdirmişdi ki, sanki dövlətin çağırışına gəlmişdilər". Təbii xalqın cəhəldən, köləlikdən qurtulmasını istəməyənlər də var idi. Hökumət dairəsində də, "din xadimləri" arasında da. Amma nə yaxşı Mirzə Fətəli, Seyid Əziz, Həsən bəy kimi aydınlarla yanaşı, tərəqqi sevən Şeyxülislam Əhməd Salyani kimiləri də var idi.

1852-ci ildən- 1884-cü ilə qədər Qafqazın

Qərənfil Dünyaminqızı
Əməkdar jurnalist

zın Şeyxülislami olan Axund Əhməd Salyanini görkəmli alimlər "tariximizdəki nadir şeyxülislamlardan biri" adlandırırlar. Nə az, nə çox düz 32 il Qafqazın şeyxülislamlıq kürsüsündə əyləşən Axund Əhməd Salyaninin "Qafqazın birinci adamı" kimi dəyərləndirilməsi onun tam haqqı idi. Dövrünün görkəmli söz, nüfuz sahibləri ilə dostluq edən Şeyxülislama Həsən bəy Zərdabinin də böyük hörməti var idi. O, "Əkinçi"də Şeyxin dünyəvi elmlərin öyrənilməsi çağırışını dərc etməklə, onu cəmiyyətə həm ruhaniyyət alimi kimi, həm də dünyəvi elmlərin təəssübkeşi kimi təqdim etdi. Bu gün fəxrle "bütün türk dünyasının yetirdiyi nəhəng, ictimai, siyasi və ədəbi şəxsiyyət" adlandırdığımız Əli bəy Hüseynzadənin formalaşmasında heç şübhəsiz, daha çox Axund Əhməd Salyaninin zəhməti var. Belə kamil, mötəbər bir şəxsiyyətin himayəsi və tərbiyəsi ilə böyümüş, böyük babadan çox təsirlənmiş Əli bəy onu daima xeyirxahlıqla yad edir və çoxlu dil bilmək ənənəsinin də şeyxdən gəldiyini vurğulayırdı.

Axund Əhməd Salyani 1884-cü ildə 72 yaşında Tiflisdə dünyasını dəyişir və orada müsəlman qəbiristanlığında dəfn edilir. Bəzi alimlərimizin fikrincə, bu gün XIX əsr Azərbaycan ictimai fikrini tədqiq edən araşdırmalarda heç də Axund Əhməd Salyaninin yeri, missiyası qabardılmır, etiraf edilmir. Ona görə də bu gün belə işıqlı düşüncəli aydınlarımızı gənc nəsələ təqdim etmək biz tədqiqatçıların borcudur.